

Krauhulcsán Zsolt

A be- és kiutazások állambiztonsági és pártellenőrzése (1965–1970)

Dolgozatom első részében¹ azt mutattam be, hogy az 1956-os forradalom leverése után a hatalomba (vissza)került politikai vezetés, valamint az újból megszerveződő politikai rendőrség miként viszonyult a hivatalos és magánjellegű be- és kiutazásokhoz, az útlevél- és vízumkiadáshoz. Megvizsgáltam a Minisztertanács és a Belügyminisztérium (BM) intézkedéseit, és a Politikai Bizottság (PB) határozatait az utazások részleges liberalizálására, a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályai (NKO) felállításának körülményeit, az általános közkegyelem hatását a magyarországi beutazásokra, továbbá a különböző intézmények szervezeti változásait. Jelen tanulmányomban a belügyi vezetés reakcióját, illetve az idegenforgalom „differenciált ellenőrzésére” ekkor létrehozott szervezeteket, intézményeket mutatom be. Dolgozatom záró dátumául az (1948 óta) első alkalommal nyilvánosan megjelent útlevél-jogszabály időpontját választottam – az 1970. évi 4. számú törvényrendelet mondta ki először, hogy minden magyar állampolgárnak joga van útlevélre és külföldi utazásra, emellett arról is rendelkezett, hogy ki nem kaphat útlevelet.² Természetesen a legfelső pártvezetés és az állambiztonság ezután is alakította a nemzetközi kapcsolatok alább elemzett aspektusait.

A Magyarországra történő beutazás megkönnyítése, az engedélyek kiadási rendjének megváltoztatása, ezáltal az ellenőrzésének hatékonyabbá tétele szerepelt a BM Kollégium 1964. június 5-i ülésének napirendjén. A kémelhárítás által készített előterjesztés szerint rossz, mert lassú az érvényben lévő gyakorlat, vagyis hogy a beutazni kívánó külföldi állampolgár előzőleg vízumkérő lappal jelentkezett az illetékes magyar követségen, amely azt az elbírálása végett a Külügyminisztériumon keresztül a BM Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalhoz (KEOKH) továbbította. Ezért javasolták, hogy az engedélyek kiadásának jogát meg kellene adni azoknak a követségeknek, amelyeknek a területéről sokan utaznak be Magyarországra. Ez azonban egy – a már 1960-ban is felmerült – névjegyzék (az ún. Fekete könyv) összeállítását igényelte, amelynek tartalmaznia kellett azoknak az adatait, akiknek a beutazása nem volt kívánatos. A felmérés szerint ezek száma hozzávetőleg 2500 fő volt, s az alábbi kategóriákból tevődött össze: olyan külföldiek, akiket Magyarországról korábbi ellenséges tevékenységük miatt egyszer már kiutasítottak, valamint olyan volt magyar állampolgárok, akik jogellenesen hagyták el az országot, de cselekményük nem esett az 1963-as amnesztia hatálya alá, továbbá azok, akik aktív ellenséges tevékenységet folytattak Magyarország ellen. Abban az esetben, ha valaki külföldön követett el bűncselekményt, vagy korábban fegyveres testületnek volt a tagja, de később elhagyta az országot, esetleg egy nyugati ország fegyveres szervében szolgált, szintén megmaradt a korábbi gyakorlat, és nem az egyes követségek, hanem a BM KEOKH döntött beutazásának engedélyezéséről. Példátlanul cinikus módon az „egyéb okok” kategóriájába kerültek az elmebetegsében szenvedők is, így azok beutazását sem tekintették kívánatosnak.³

A névjegyzéket a BM III. Főcsoportfőnökség operatív csoportfőnökei, a BM Útlevél Osztály vezetője, a megyei (budapesti) főkapitányok állították össze a BM és a Külügyminisztérium (KÜM) nyilvántartásai alapján. A Fekete könyvet háromhavonként felül kellett vizsgálni, amire azért is volt szükség, mert az új szabályozás értelmében az állambiztonsági szervek a megfigyelt személyek beutazásáról – amennyiben a névjegyzék valamilyen oknál fogva nem tartalmazta az illető adatait – csak röviddel a határon való belépés után értesültek. Ezért a problémás személyek vízumkérelmének benyújtásakor a hírszerzésnek, a kémelhárításnak vagy a többi szocialista ország állambiztonsági szerveinek azonnal jelezniük kellett a BM KEOKH-nak, hogy a beutazási engedélyek kiadását bizonyos ideig tartsa vissza azért, hogy a magyar kémelhárítás fel tudjon készülni az illető személy operatív biztosítására.⁴

A belügyi apparátus támadása az utazásliberalizálás ellen

A könnyítéseknél köszönhetően (1964-ben több szocialista országgal szemben megszünt a vízumkényszer) ugrásszerűen megnőtt a ki- és beutazások száma. (1964 nyarán 600 ezer turista érkezett Magyarországra, míg 1963-ban összesen 85 ezer.) Ugyanakkor fél év alatt a külföldön maradtak száma (több mint 500 fő) felülmúlta a korábbi, 1964-es év tizenkét hónapja alatt (437 fő) disszidáltak számát. Ráadásul – egy beszámoló szerint – az 1963–64-ben „realizált” 17 kémkedési ügyben a nyugati hírszerző szervek a legális, elsősorban idegenforgalmi kapcsolatokat használták ki a kiválasztott személyek tanulmányozására, beszerzésére, a (kém)kapcsolat tartására, és egyre fokozódott a budapesti kapitalista követségek mint fedőszervek alatt működő ellenséges hírszerző rezidentúrák tevékenysége is. Állítólag az amerikai és nyugatnémet turisták között volt sok az álcázott katonai személy, állapította meg a pártközpont adminisztratív osztályának jelentése.⁵ (Még 1959 júliusában a KB Külügyi Osztálya az amerikai állampolgárok, a követség diplomatáinak és adminisztratív személyzetének szabad mozgását korlátozta. A korlátozást 1963-ban megszüntették, hogy aztán 1965 végén ismét bevezessék.)⁶ A fenti jelentés PB-vitája során Kállai Gyula, a Minisztertanács elnöke kijelentette, hogy az idegenforgalom fejlődése az állam biztonságát nagymértékben veszélyezteti. Ezért olyan javaslat született, hogy a Belügyminisztérium szervei a ki- és beutazások engedélyezését továbbra is az érvényben lévő elvek alapján végezzék, viszont a kapitalista országokba történő magánutazások iránti kérelmek elbírálásakor még körültekintőbben járjanak el. A vita során Kállai sérelmezte továbbá azt is, hogy szinte minden kérelmezőnek javasolták az útlevel kiadását, ezért a hazai közvéleményben az terjedt el, hogy mindenkinek joga van útlevele, s ha valaki azt nem kapta meg, állampolgári jogainak megsértését látta benne. Benkei András belügyminiszter ezt úgy fogalmazta meg, hogy az útlevel egyben „politikai priusznak” is számít, és ezért sok volt „ellenséges elem” kér útlevelet, hogy megtudja, a Belügyminisztériumban hogyan ítélik meg őt. Szerinte azonban az elutasítások száma (1964-ben 0,4 %) a kiutazásokhoz képest elenyésző volt. A belügyi tárca vezetője szerint az „átlagember” nincs kellően felkészítve az „idegenforgalom politikai hatásait” illetően, hiszen 1964-ben mindössze négy és fél ezer bejelentés érkezett a lakosság részéről, ráadásul sok volt a fecsegés, a dicsekvés, a meggondolatlan adatközlés a nyugati turisták felé. Ezért Benkei – a régi receptet újra elővéve – az NKO-k rendszerének bővítését szorgalmazta a főhatóságoknál és a nagyobb intézményeknél. Az ajánlási rendszer gyengeségére hívta fel a figyelmet a vita során Gosztonyi János, a KB tagja, a Népszabadság főszerkesztője, aki szerint ha valaki disszidált, akkor az ajánlást tevő főhatóságnál kell megállapítani a közbenjáró felelősségét. Ehhez kapcsolódóan Biszku Béla megjegyezte, hogy nem helyes az a kialakult gyakorlat, hogy az évi szabadságot meghaladó kiutazási kérelmeket – persze csak indokolt esetben, de – engedélyezik. A vita során a további utazásliberalizálást ellenző PB-tagok hozzászólásaikban nemcsak állambiztonsági érveket emlegettek, hanem egyéb visszasságokra is utaltak. Kevés a szállodai szálláshely, sok a vadkempingező külföldi, felmerül a forintkijárlás veszélye, az idegenforgalom devizabevételeinek és -kiadásainak egyenlege nem ismert pontosan, feszültséget okozott a helyi lakosság körében, hogy rosszabb volt az ellátás az üdülési szezon előtt és után, mint amikor a sok külföldi miatt feltöltötték a boltok polcait – szóltak az érvek. A belügyminiszter beszámolt arról is, hogy az amerikaiak tömegesen küldenek Magyarországra katonatiszteket, illetve apácákat, akiknek az útiköltségét a kormány hitelezi, s ennek fejében arra utasítja őket, hogy mindent nézzenek meg, s próbáljanak informálódni. Kádár erre félig tréfásan úgy reagált, hogy nem szabad az apácáknak csoportosan vízumot adni, csak egyéni elbírálás alapján, mert „akik ideküldik az apácákat, tudják, mit akarnak. Ezek nem a Budapesti Tánccalóba mennek”.⁷

Később Benkei azt is megemlítette, hogy megnőtt (37 millióról 50 millióra) a Nyugatra címzett levelek száma, egyre szélesedett a kapcsolatfelvétel, ezért egyre több lehetősége van az „ellenségnek” a különböző titkok megszerzésére. Kitért arra is, hogy szerinte nagyon rossz a külföldre szökött büntetésének szabályozása, mert ha valakit tiltott határátlépés kísérlete miatt elfogtak, arra börtön várt, aki viszont sikeresen

átszökött, s két-három év múlva visszatért, büntetlenséget élvezett. A vita lezárásaként Kádár kijelentette, hogy a kiutazásokat korlátozni kell, mint fogalmazott: „Nem normális dolog, hogy egy tízmillió lakosú országból évente másfél millió külföldre utazzon. Elfogadható volt átmenetileg. Olyan intézkedésekre van szükség, melyek ténylegesen korlátozzák a kiutazást. Hogy hogyan és mint, ezen kell gondolkodni. Ne legyen durva, ésszerű, értelmes legyen és mindenki számára elfogadható.”⁸

Tehát nemcsak a BM, de részben a politikai vezetés is úgy érzékelte, hogy még ez a korlátozott utazási szabadság is egyre több állambiztonsági veszélyt rejt magában, ezért tovább finomítottak a hivatalos és magánjellegű ki- és beutazások szabályozásán. 1966 áprilisában a PB újból foglalkozott a kérdéssel, s a kapitalista országokba történő turistautazást, illetve rokonlátogatást három-, illetve kétévenként tette lehetővé. Bár a fent említett gyakorlatot pár éve már alkalmazták a BM szerveinél, a szabályozás előtt a mintegy „ajándékként”, „kegyként” adott – elvileg korlátlan – nyugati kiutazási lehetőséget ezzel megszüntették.⁹ Kádár a PB-vitán hozzászólásában a kiutazók állam iránti hűségéről, az állampolgári fegyelem fontosságáról beszélt: „Ott [az útlevél átvételekor] nem lehet a részletekbe belemenni, pedig szép, ünnepélyes valamit lehetne mondani, hogy a szocialista ország állampolgárához méltó módon viselkedjenek mindenütt. Ezt ne a BM tegye, hanem az állam adjon ilyen levelet. De ez nem elég! Ennél fontosabb, hogy ott, ahol ezek a kiutazások intéződnék – az állami közkölségen történő kiutazások és a vezető tisztviselők magánutazásoknál – a hivatalban legyen komolyabb eligazítás, személyi vagy csoportos, s figyelmeztessék őket, mihez tartsák magukat. [...] A követségeknek nagyon komoly munkát kell fordítani arra, hogy az oda érkező embereket, akik állami megbízatásokkal vagy tudományos tapasztalatcsere céljából mennek ki, behívják a követségekre, beszéljenek velük, s hívják fel a figyelmüket arra, hogy mire gondoljanak. A turistákkal is csinálhatnak ilyesmit, legalábbis a turistacsoport vezetőjével. A követségeinknek legalább üdvözölni kellene ezeket, mert az egy állampolgár számára is sokat jelent, ha érzi, hogy ott is a magyar állam polgára, s mint ilyenre, figyelnek. Ezt a dolgot a realizálható mértékig ki kellene dolgozni.”¹⁰

A belügyi vezetés, reagálva a legfelső párttestületek félelmeire, újabb szervezeti intézkedéseket tett az idegenforgalom növekedéséből adódó lehetőségeket kihasználó külföldi és magyar állampolgárok hatékonyabb ellenőrzésére. 1966 nyarán az ún. „csempészközpontokban” és „zugbankokban” valuta-, deviza-, illetve vámbűntetteket elkövető „ellenséges elemek” elleni elhárítás eredményesebb végrehajtására a kémelhárítás szervezetén belül a BM III/II-9. Osztály egyik részlegeként egy ötfős ún. Koordinációs csoportot hoztak létre. Ennek az volt a feladata, hogy a BM II. és III. Főcsoportfőnökség operatív szervei közötti akciókat összeegyeztesse, de nyilvántartást vezetett a csempésztevékenységet folytató személyekről is.¹¹

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány úgy döntött, hogy nyugati országokba csak különösen fontos államérdekből, feltétlenül indokolt esetben lehetett engedélyezni a kiutazást, míg magánkezdemenyezésű, de nem turistaút esetén a BM csak abban az esetben járulhatott hozzá az ország elhagyásához, ha az a nyugati tudományos és kulturális élet olyan területére irányult, amely egyébként a hivatalos, államközi kapcsolatokon keresztül elérhetetlen lett volna a magyar kutatók, mérnökök (és az állambiztonság) számára.¹² Ez lett és maradt a fő rendező elv a hivatalos kiutazások engedélyezésekor a következő évtizedekben is.

Azokról a külföldiekről, akiknek a beutazása nem volt kívánatos, illetve, akiktől korábban megfosztották a magyar állampolgárságot, tiltó névjegyzéket kellett vezetni. A velük kapcsolatos állambiztonsági feladatokat a kémelhárítás végezte, melyet az a KEOKH útján gyakorolt.¹³ 1966 októberétől – általában – nem engedélyezték a sorköteles korúaknak a nem szocialista országokba történő kiutazását, valamint a nyugati országokba nem kaphatott útlevelet a leszerelést követő két éven belül az sem, aki korábban valamilyen különleges alakulatnál szolgált, vagy a fegyveres erőktől fegyelmi úton bocsátották el.¹⁴

A Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) Politikai Osztály vezetője 1967. május végi utasításában az idegenforgalommal kapcsolatos kémelhárítási feladatokat összegezte. A kémkedéssel gyanúsítható külföldiek kiszűrése érdekében feladatot kaptak az operatív tisztek, a nyelveket beszélő önkéntes rendőrök, a körzetmegbízottak és a

külföldi kapcsolatokkal rendelkező női ügynökök is. Meg kellett vizsgálni azokat az intézményeket, munkahelyeket, ahonnan a legtöbb „végleges” kiutazás, vagyis országelhagyás történt. Ezért az osztályvezető a társadalmi kapcsolatok fokozottabb bevonását, beszámoltatását, valamint a katonai objektumok környékén élők nyugati országokba történő kiutazásának előzetes ellenőrzését is elrendelte.¹⁵

1967 augusztusától a hazatérés megtagadása, a tiltott határátlépés, illetve az úti okmánnyal történő visszaélések előkészületeire utaló jelzéseket, adatokat a BM Útlevel Osztályának, illetve a megyei rendőr főkapitányságok III/3. (útlevel) csoportjainak, illetve a BM Határőrség Felderítő Osztályának (vagy az illetékes Határőr Kerület Felderítő Osztályának) kellett megküldeni. Politikai vagy állambiztonsági szempontból fontos személyekről, vagy csoportosan, fegyveresen és repülőgépen történő szökés előkészületeiről a BM III/II-5. Osztályt kellett értesíteni. Ez az osztály volt felelős a tiltott határátlépés megakadályozásáért, és az ezzel összefüggő egyéb operatív feladatok kidolgozásáért, végrehajtásáért. A hazatérésre való felszólítást – a külképviseleti szerveken keresztül – a szolgálati útlevelel külföldön tartózkodók esetében a kiküldő intézmény, egyéb esetekben a BM Útlevel Osztály végezte. Az említett cselekmények elkövetésének kivizsgálására nyomozást kellett lefolytatni, melyre a budapesti és megyei (járási) rendőrkapitányságok voltak az illetékesek. A hazatérés megtagadása, illetve tiltott határátlépés gyanúja esetén – ha azt a közkegyelemről szóló törvényrendelet megjelenése, 1963. március 22. után követték el – a vizsgálatot a terhelt távollétében meg kellett kezdeni akkor is, ha a fenti cselekményt 1966. február 15-e után kiadott úti okmánnyal vagy szolgálati útlevelel követték el, illetve az eljárás lefolytatásához politikai vagy egyéb (a dokumentum által közelebbről meg nem határozott) érdekek fűződtek. A fontos beosztásban vagy jelentős államtitok birtokában lévő személlyel szemben, illetve államellenes bűntettel összefüggő ügyekben a BM III/1. (Vizsgálati) Osztály, illetve a megyei vizsgálati szervek indítottak nyomozást. Ennek során fel kellett deríteni a lehetséges kiváltó okokat, hogy milyen államtitok birtokában lehetett az illető, és meg kellett állapítani, hogy kiket terhel a felelősség. Amennyiben a tettesek társadalmi veszélyességét csekélynek minősítették, vagy jelentéktelen beosztásban dolgoztak, illetve egyéb bűncselekményt nem követtek el, az eljárást határozatlan időre fel lehetett függeszteni. Alapnyilvántartásba azok kerültek, akiknek az ügyében a politikai szervek folytatták le a vizsgálatot, vagy már előzőleg egyéb államellenes bűncselekményt követtek el. A „csak” hazatérést megtagadó, tiltott határátlépő személyek adatai a központi kutató nyilvántartásba kerültek.¹⁶

A BM KEOKH folyamatosan frissítette a tiltó névjegyzéket, felvéve azoknak a külföldieknek a nevét, akik „fasiszta”, „revansista”, „militarista” emigráns szervezetek tagjai, az SS vagy a Volksbund Magyarországról kitelepített vezetői voltak. (A külföldiekkel azonos elbírálás alá estek azok a külföldön élő, illetve jogellenesen külföldön tartózkodó személyek is, akik a magyar állampolgárságukat sem elbocsátás, sem megfosztás útján nem veszítették el.) Bekerültek a névjegyzékbe azok, akik állam elleni, háborús és népellenes, illetve béke- és emberiségellenes bűntett miatt voltak elítélve, akiket a Népköztársaság Elnöki Tanácsa magyar állampolgárságuktól megfosztott, valamint akiket korábban már kiutasítottak az országból. A fenti listát gazdagították az aktívnak, veszélyesnek minősített bűnözők, továbbá azok, akik a szocialista országokról ellenséges propagandaanyagot készítettek vagy terjesztettek, így a Szabad Európa Rádió (SZER), az Amerika Hangja, a Deutsche Welle és a BBC magyar szekciójának munkatársai is. Névjegyzékben rögzítették a magyar arisztokraták, nagytőkések és földbirtokosok nevét, a volt „horthysta erőszakos szervezetek” vezetőit, a hivatalos állományú katona-, rendőr- vagy csendőrtiszteket, az emigrált, illetve disszidált egyházi személyek adatait, azokat, akik 1945 után fegyveres testületeknek voltak a tagjai és jogellenesen távoztak külföldre, illetve kémgyanús személyként tartották őket nyilván, vagy akiknek a beutazása operatív érdekből nem volt kívánatos. Ugyanakkor nem kellett a tiltó névjegyzékbe felvenni azokat a személyeket, akik ugyan a tiltó rendelkezés alá eső kategóriába tartoztak, de beutazásukhoz operatív vagy más fontos állami érdek fűződött. A névjegyzékbe történő felvételt, illetve törlést a kémelhárítás és a belsőreakció-elhárítás csoportfőnöke, az állambiztonsági szervek felügyeletét ellátó belügyminiszter-helyettes, a BM III. Főcsoportfőnök helyettesei, a BM Határőrség

országos parancsnoka, a hírszerzés Csoportfőnöke, az önálló osztályok vezetői, valamint a megyei és budapesti rendőrfőkapitányok rendelhették el. Egyes, a parancs által nem részletezett esetekben a névjegyzékből való törlés nélkül is lehetett vízumot kiadni.¹⁷

Akkor is megtagadhatták a vízumkérelmet, ha az illető nem szerepelt a tiltó névjegyzékben, viszont az NSZK-ban állomásozó „megszálló erők” és a NATO-tagállamok fegyveres erőinek vagy rendőri szerveinek volt a tagja, vagy ha a közkegyelemről szóló 1963. évi törvényrendelet hatálya lépése óta távozott jogellenesen külföldre, vagy esetleg kapitalista sajtó- és propagandaszerv munkatársa volt, s hivatalos minőségben (újságíróként, rádió- és tévériporterként) kívánt Magyarországra beutazni, de a magyar hatóságok meghívólevelével nem rendelkezett. A különböző felekezeteket képviselő papok, lelkészek nagyszámú beutazása sem volt kívánatos. Azonban a politikai, illetve operatív célból „hasznosíthatónak” vélt egyházi személyek vízumot kaphattak. E differenciált megközelítés alapján azok, akik az Állami Egyházügyi Hivaltól vagy más állami szervtől, esetleg egyes felekezetek külügyi osztályától, egyházi folyóiratok szerkesztőségétől, püspököktől meghívólevellel rendelkeztek, illetve az (igazoltan) rokonlátogatás céljából érkező papok és apácák is beutazhattak. Nem kaphattak engedélyt olyan, csoportosan beutazni szándékozó egyházi szervezetek és segélyszervek (Actio Catholica, Mária Kongregáció, Joint)¹⁸ vezetői és tagjai, akik nem rendelkeztek meghívólevellel, továbbá a jehovisták, a nazarénusok és más – a szerv által szektának minősített – irányzatok prédikátorai, de a turisztikai céllal beutazni kívánó apácák sem.

A hatvanas évek végére a nyugati kapcsolatok javításában érdekelt magyar politikai vezetés rendezni kívánta a külföldön engedély nélkül egyetemi, főiskolai tanulmányokat végző (egykori) állampolgárainak helyzetét is. Lehetőséget biztosítottak a tanulmányok befejezésére, illetve a hazatérésre,¹⁹ de az állambiztonsági szervek feladata volt, hogy a külföldön való tartózkodásuk törvényesítését óhajtó egykori magyar állampolgároknak a Külügyminisztériumon keresztül beadott kérelmeit elbírálja. A BM Útlevel Osztály vezetője minden kérelmező esetében tájékoztatta a BM III. Főcsoportfőnökséget, illetve a területileg illetékes operatív szerveket, akik véleményezték az illetőt. Vizsgálták az érintett itthoni magatartását, szüleinek helyzetét és azok viselkedését, a külföldre távozás körülményeit, az illető ottani magatartását is. Amennyiben nem merült fel kifogás, úgy a BM Útlevel Osztálya utólag engedélyezhette a külföldön tartózkodást, a tanulmányok befejezését. Amennyiben valaki hazatérés megtagadása miatt büntetés alatt állt, és úti okmány nélkül, tiltott határátlépéssel hagyta el az országot, vagy tanulmányait a szocialista Magyarországgal szembeni ellenséges tevékenységet folytató szervezet, intézmény ösztöndíjával, támogatásával végezte, akkor a külföldön tartózkodást továbbra is törvénytelennek minősítették.²⁰

A Központi Kémelhárítási Adattár

A belügyi vezetés a növekvő idegenforgalom „differenciált” ellenőrzésére 1967 tavaszán egy ún. Központi Kémelhárítási Adattár (KKA) Értesítő rendszert hozott létre, amely arra szolgált, hogy kiszűrje azokat a személyeket, akikről feltételezhető volt, hogy Magyarországon hírszerző vagy egyéb ellenséges tevékenységet kívánnak folytatni. A rendszer úgy működött, hogy a KKA a „KEOKH géptermi figyelőztetés” elkészítése után minden nap reggel 9 óráig megkapta az előző napon beutazottak névsorát. A BM III/V. (Operatív Technikai) Csoportfőnökség 4. Osztálya végezte az adattár és a napi határforgalom adatainak azonosítását. A BM III/II-8., vagyis az idegenforgalom és az amnesztiával hazatértek közti elhárítást végző Osztály az adatokat naponta ellenőrizte az adattárban, kiválasztotta az ellenőrzésre kerülő személyeket, s ezek adatait az Operatív Hír- és Akcióközpont (OHK) részére továbbította.²¹ Az OHK a budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok politikai nyomozó osztályai vezetőinek naponta legkésőbb 12 óráig adott le körtáviratot KKA Értesítés címmel, mely azoknak a személyeknek az adatait tartalmazta, akik előző nap utaztak be az országba, és szerepeltek az adattárban. A budapesti és a megyei politikai osztályok a KKA Értesítés alapján ún. figyelőlistákat állítottak össze, amiket folyamatosan egészítettek ki az újabban közölt nevekkal, és egyúttal megállapították ezeknek a személyeknek a tartózkodási helyét, figyelték mozgásukat, ellenőrizték őket. A megfigyelt személy tartózkodási helye szerint illetékes

megyei szerv az OHK-n keresztül jelentette ezt a tényt a BM III/II-8. Osztályának, az OHK pedig az érintett megyét értesítette a személyre vonatkozó kompromittáló adatokról. Ezek alapján a megyei kémelhárító alosztályok végezték el a gyanús személyek azonosítását, meghatározták az operatív ellenőrzés szükségességét, illetve annak mértékét. A KKA Értesítés 30 napig volt érvényben, melynek a lejáta után a megyei (budapesti) politikai nyomozó osztályok megszüntették a figyelést, azonban ha újabb terhelő adatok keletkeztek a megfigyelt személyre vonatkozóan, úgy azt fel kellett terjeszteni a BM III/II-8. Osztálya vezetőjének.²²

Alig egy évvel a KKA Értesítés bevezetése után a BM értékelte az addigi eredményeket, s több módszerbeli hiányosságot állapított meg. Az Értesítésben közölt személyek jelentős részét az operatív szervek egyáltalán nem találták meg, de a fellelt személyek esetében is sokszor csak „felszínes” ellenőrzést végeztek, kevés volt a titkos akciókra, beszerzésre, az ügy lezárására irányuló kezdeményezés. Ezért ezután a jelzett beutazó személyeket – függetlenül attól, hogy milyen típusú vízummal érkeztek – az ekkor felállított három kategória egyikébe kellett besorolni. Az első, legveszélyesebbnek ítélt csoportot azok a beutazók képezték, akik megbízhatónak számító adatok szerint ellenséges hírszerzőszervek tisztjei, ügynökei voltak, vagy olyanok, akik alaposan gyanúsíthatóak voltak azzal, hogy a beutazást kémkedésre vagy egyéb, a szocialista államok elleni fellépésre kívánták felhasználni. Ennél a kategóriánál az állambiztonsági szervek minden rendelkezésükre álló operatív eszközt felhasználhattak. A második csoportba olyan kémgyanús személyeket soroltak, akikre vonatkozóan csak egyoldalúan megerősített adatok, illetve nem kellően ellenőrzött információk álltak a rendelkezésre. Az ilyen személyeket az állambiztonság a figyelés és a 3/e. rendszabály (helyiség, lakó-, munkaszoba lehallgatása) kivételével minden más operatív eszközzel ellenőrizhette. A harmadik kategóriát azok alkották, akikre csak ún. nem ellenőrzött terhelő adatok vagy az indokolatlannak tűnő gyakori beutazás, gyanús mozgás alapján figyelt fel az állambiztonság.²³

A KKA Értesítésben szereplő személyek ellenőrzésének országos irányítása a kémelhárítás, pontosabban a BM III/II-9. (Elemző, értékelő, tájékoztató) Osztály hatáskörébe került, de a fent szereplő személyek „feldolgozását” valamennyi operatív szerv vezetője köteles volt a saját hatáskörben is kezdeményezni. A beutazók megfigyelése az alábbiak szerint történt: az OHK a KKA Értesítőben szereplő személyek adatait – azok beutazásával egy időben – megküldte egyrészt a BM III/2. (Operatív nyilvántartó) Osztályának priorálás céljából, másrészt a BM III/5. („K”-ellenőrzés) Osztályának, hogy az a megtalált személyek lakhelyén a postai ellenőrzést megszervezze.²⁴ A BM III/6. (Figyelő, környezettanulmányozó) Osztály vezetője a külső figyelésre egy ún. tartalék egységet szervezett, akik a határtól figyelték a belépő gyanús személyeket, valamint a főútvonalakon kiépítettek egy jelzőrendszert is. A BM III/7. (Operatív technikai lehallgató) Osztály feladata volt, hogy az első kategóriába sorolt személyek esetében a 3/a. (telefonlehallgatás) és a 3/e. rendszabályok bevezetését, a keletkezett megfigyelési, lehallgatási anyagok soron kívüli feldolgozását elvégezze. Az előbb említett esetekben és országos szinten a BM III/V. (Operatív, technikai és műszaki) Csoportfőnökség végezte a titkos kutatásokat, a technikai beépítéseket, az operatív-technikai feltételek biztosítását.²⁵

Mivel a külföldiek nagy része Budapestre érkezett, ezért a fenti miniszterhelyettesi utasítás alapján a BRFK Politikai Osztályán az idegenforgalom, illetve a KKA Értesítőben szereplő személyek ellenőrzésére egy új alosztályt hoztak létre, mely augusztus elején kezdte meg a működését.²⁶

Kiválasztás, felkészítés, eligazítás, úti beszámoló

Az 1966-os kormányhatározat végrehajtása terén az egyes minisztériumokban továbbra is akadtak problémák. Az állambiztonsági feljegyzésekben, összefoglaló jelentésekben visszatérő kitételként szerepelt, hogy az állami szervek, minisztériumok és főhatóságok legyenek még alaposabbak a kiutazó személyek kiválasztása, kioktatása során, illetve még gondosabban készüljenek fel a nyugatról hivatalosan beutazó személyek fogadására, és „vegyék jobban figyelembe az állambiztonság szempontjait”.²⁷ Kutatásaim

során a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya (MÉM NKF) iratai között találtam a vizsgált témára vonatkozóan olyan dokumentumokat, melyek a minisztériumi szintű szabályozásról tudósítanak. A MÉM NKF 1968 őszén – a minisztérium és felügyelete alá tartozó szervei részére – készített körlevele sajnálattal állapította meg, hogy a miniszternek a tárgyban kiadott utasítását az egyes szerveknél semmibe vették, a miniszteri utasítástól teljesen eltérő gyakorlatot alakítottak ki, és így a minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya a külföldi utazások bonyolítását csak nagy nehézségek árán tudta elvégezni.²⁸ A szabályozás úgy szólt, hogy kiutazási és meghívási tervet kell készíteni az egyes szervezeti egységeknél, amit meg kell küldeni az NKF-nek, ahol a tervjavaslatokat összesítették, majd a miniszterhelyettesi értekezlet elé terjesztették. Később a jóváhagyott utazások részletes munkaprogramját is az NKF összegezte a személyi javaslatokkal együtt. Amennyiben a minisztérium és a külföldi szerv között felmerült a kétoldalú műszaki-tudományos együttműködési megállapodás megkötésének az igénye, úgy arról is az NKF gondoskodott. Általános érvényű rendelkezés volt, hogy az NKF csak hivatalos utat készített elő, és hogy nyugati országokba csak fontos államérdekből volt engedélyezhető a kiutazás.²⁹

Azonban a kormányhatározathoz hasonlóan a MÉM is tett egy kibúvót, tudniillik lehetővé tette magánkezdeményszerű utazás engedélyezését abban az esetben, ha az a szocialista országok érdekeivel megegyezett, és lehetővé tette a kapcsolatok olyan irányú bővítését, amely államközi úton egyébként nem lett volna megvalósítható. Természetesen arra kellett törekedni – írta elő az utasítás –, hogy a magánjellegű szakmai kapcsolatok előbb félhivatalossá, majd hivatalossá fejlődjenek. A hivatalos kiküldetésre utazó személyek kiválasztásáért a munkahely vezetője volt a felelős, és a jelöltnek több szempontból is meg kellett felelnie. A legfontosabb kritérium a politikai megbízhatóság, a szocialista rendszerhez való hűség volt, de figyelembe vették a kiutazni kívánó személy erkölcsi magatartását, életvitelét, szakmai felkészültségét, elemző és értékelő képességét, az új iránti fogékonyságát, a tapasztalatok hasznosítására irányuló készségét, nyelvismeretét, családi körülményeit, sőt a külföldi kapcsolatait is. A kiutazásra javasolt személyről a munkahely vagy a személyzeti osztály vezetője, illetve a pártszervezet titkára is készített jellemzést. A nyugati országba történő utazás esetén még a családtagok, a hozzátartozók munkahelyén is tájékoztattak az esetleges „befolyásoló körülményekről”. Amennyiben a miniszterhelyettes jóváhagyta az utazást, az útlevélkérelmeket az NKF-hez kellett benyújtani, aki azt a Belügyminisztériumba továbbította, amit a miniszterhelyettes és az NKF vezetője együttesen írtak alá.

A munkahelyi párttitkárnak a magánkezdeményszerű utazások esetében is előzetes véleményező, illetve egyetértési joga volt. Általában nem lehetett kiutazásra javasolni az olyan személyeket, akiknek a hozzátartozói illegálisan hagyták el az országot, a hazautazás megtagadásának büntetést követték el, vagy a rendszerrel szemben ellenséges magatartást tanúsítottak. Az állami és katonai titkok birtokában lévő, különösen fontos munkakörben dolgozó személyek magánjellegű utazása csak feltétlenül indokolt esetben volt engedélyezhető. A munkahely vezetőjének fel kellett hívnia az utazó figyelmét arra, hogy csak az utazás céljával összefüggő és a kivitelre engedélyezett iratot, dokumentációt viheti magával, állami és hivatali titkot természetesen nem közölhet senkivel, a kinntartózkodása alatt ügyelnie kell a „szocialista erkölcs normáinak” (akármit is jelentett ez a kitétel) betartására, és persze katonai objektumokat sem fényképezhet. Az eligazítás során figyelmeztették, hogy kerülje a provokációkra lehetőséget adó helyzeteket (külön kiemeli a dokumentum az éjszakai mulatóhelyek látogatásának a veszélyességét), csomag vagy üzenet átadására vonatkozó megbízást ne vállaljon el, és amennyiben ez elől kitérni nem tud, hazatérésekor adjon erről tájékoztatást. Ellenséges tartalmú propagandaanyag behozatala természetesen tilos volt, és amennyiben a nyugati szervek a szocialista országok elleni ellenséges tevékenységre, adatok kiszolgáltatására akarták rábírní, akkor az illető országban lévő magyar külképviseletől kérhetett védelmet, segítséget. A külföldön szerzett tapasztalatok hasznosítása érdekében beszámoló készítésére kötelezték a külföldről hazatért szakembert, melynek tartalmaznia kellett a

munkaprogram teljesítését, a meglátogatott szervek és intézmények felsorolását és az ott megismert egyéb adatokat is.

Hazatérés megtagadása esetén vizsgálat indult, amelynek során jegyzőkönyvet vettek fel. Ebben tisztázták, hogy vállalati javaslat alapján vagy anélkül utazott-e a kiküldött, megvizsgálták az illető személyi, családi, munkahelyi körülményeit (volt-e külföldi hozzátartozója, a magatartása milyen anyagi, érzelmi vagy politikai okokra vezethető vissza). Ellenőrizték, hogy követett-e valaki mulasztást az illető kiutazásának engedélyezésekor, és ha a disszidensnek volt kormány-, vagy egyéb kitüntetése, akkor annak visszavonására történt-e intézkedés.³⁰

Az 1970. évi nyilvános útleveljogszabály

Az MSZMP PB 1969 végén tárgyalta a KB KAO és a Belügyminisztérium közös előterjesztését, mely az útlevelkiadás nyilvános jogszabályban történő rendezését javasolta. A tervezetet jegyző Benkei András belügyminiszter és Borbándi János, a KB KAO vezetője arra hivatkoztak, hogy az utazásokkal kapcsolatos állampolgári jogokat és kötelezettségeket belső rendeltetésű jogszabályok tartalmazzák, melyeket a közvélemény nem ismer, és ezért (is) kedvezőtlen a Belügyminisztérium útlevelpolitikájának a megítélése. Problémát okozott az is, hogy nem volt törvényesen rendezve, mit kell tenni abban az esetben, ha állambiztonsági érdekből nem volt közölhető a kérelmezővel az elutasítás indoka.³¹ Az október végén újból beterjesztett javaslat – a PB ugyanis átdolgozásra visszaküldte a jelentést – pontosította a korábbi változatot, s egyúttal beszámolt az 1966-os kormányrendelet óta beállt változásokról is. Eszerint az előző szabályozás beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hiszen a hazatérést megtagadók száma az 1965-ös évhez viszonyítva lényegesen csökkent. A Jugoszlávián keresztül disszidáltak száma a vízumkényszer megszüntetése óta (1966) növekedett, de a nyugati országokba irányuló turistaútlevelek iránti kérelmek elutasításának az aránya a „differenciáltan alkalmazott korlátozó intézkedések” miatt az utolsó három évben 17%-ról 9%-ra csökkent.³²

A politikai vezetéssel párhuzamosan a Belügyminisztériumban Borbíró László rendőrezredes szervezeti módosításokra tett javaslatot. A véleménye az volt, hogy az útlevelügyek intézése elsősorban igazgatási és nem rendőrségi jellegű feladat, ezért annak szervezetileg is az igazgatásrendészet hatáskörébe kell kerülnie. Ezáltal az ügyintézés gyorsabbá válhatna és törvényes keretet kapna, ráadásul így Magyarországon is az összes többi szocialista országhoz hasonlóan intéznék az útlevelkérelmeket. Javasolta, hogy a II. Főcsoportfőnökség keretén belül hozzák létre az Igazgatásrendészeti Csoportfőnökséget, mely alá az Útlevel, az Igazgatásrendészeti, a Központi Lakcím, valamint a Közlekedési Nyilvántartó Osztályok tartoznának. Az Útlevel Osztály végezné a szolgálati útlevelek kiadását, az útlevelkérelmeket, a fellebbezések elbírálását, illetve az egész országra vonatkozóan az elvi irányítást és ellenőrzést is.³³ A BM Igazgatásrendészeti Csoportfőnöksége végül 1971-ben kezdte meg működését.

Az Elnöki Tanács először a nyilvánosság számára az 1970 elején megjelent törvényerejű rendeletében határozta meg a kérelmek elbírálásának elveit.³⁴ A törvényerejű rendelet és a végrehajtási utasítás nem változtatott a korábbi szabályozáson, így ezt újból nem részletezem, csupán annak állambiztonsági vonatkozásait mutatom be. Az utasítás hangsúlyozta, hogy az „útlevelszerveknek” az ügyintézés mellett az állambiztonság „felderítő és feldolgozó munkáját” is segíteniük kell, ezért rendszeresen ellenőrző és kutatómunkát kellett folytatni az operatív szervek szempontjai alapján. Ez azt jelentette, hogy amennyiben a kérelmezőnek figyelő, előzetes csoport vagy személyi dossziéja volt, illetve szerepelt ezekben vagy az ún. körözési dossziében, akkor ki kellett kérni az operatív szerv véleményét az útlevelkérelem elbírálásához.³⁵ Ha az állambiztonsági szerv nem javasolta az útlevel megadását, akkor ezt közölni kellett az útlevelet kiállító szervvel, valamint azt is, hogy milyen adatokat szabad a kérelmező tudomására hozni az elutasítási határozatban. Amennyiben a két szerv között véleményeltérés alakult ki, akkor az ügyet a felettes vezető elé kellett terjeszteni. Figyelemre méltó, hogy amennyiben operatív feladat végrehajtására utazott ki az illető, az operatív szervek kezdeményezhették az útlevelkérelem pozitív elbírálását

is, vagy éppen javasolhatták az elutasítást is, ha a kérelmező kiutazása egy titkos akció sikerét veszélyeztette volna. A hírszerzés és a kémelhárítás szervei ún. figyelőztetést is végeztek az útlevélszervek nyilvántartásában, 6 hónapi időtartamra figyelőkarton elhelyezésére volt lehetőségük. Amennyiben ilyen „figyelőztetett” személy kért útlevelet, az ügyintéző szerv három napon belül köteles volt értesíteni az operatív szerv vezetőjét. Természetesen minden ilyen esetben a konspirációs szabályokat be kellett tartani, különösen akkor, amikor „párt- és kormány hatáskörébe tartozó személyek” figyelőztetésének elrendelése vált szükségessé. Ez utóbbi azonban nem volt gyakorlat, csak elkerülhetetlen esetekben történt meg, külön utasítás alapján.³⁶

A dokumentumok elemzése során kiderült, hogy korántsem volt teljes egyetértés az egyes állami vezetők és a Belügyminisztérium képviselői között, sem az utazások szabályozásának kialakításakor, sem pedig a mindennapi gyakorlat során. Feltételezésem szerint az állambiztonság szempontjait a politikai vezetés nagyrészt figyelembe vette, azonban a gyakorlatban a politikai rendőrség nézőpontjának elfogadtatása több esetben problémákat okozott. Feszültséget jelentett a különböző tárcák vezetése és az állambiztonság között az, hogy a minisztériumok és a főhatóságok megpróbálták kikerülni az operatív beavatkozást, és vonakodtak megadni a nemzetközi kapcsolatok irányításába az állambiztonságnak a beleszólás lehetőségét. Nem volt véletlen, hogy egyes minisztériumokban olyanokat engedtek nyugati hivatalos útra, akik később nem tértek haza, vagy egyéb módon éltek vissza a „bizalommal”.³⁷ Ezekben az esetekben a politikai rendőrség az MSZMP KB KAO-hoz fordult, hogy a hanyag állami vezetőket megbüntessék. Az idegenforgalom helyzetét értékelő PB-jelentés vitájakor is felmerült az ilyen értelmű „számonkérés” gondolata.³⁸

A hetvenes években készített szigorúan titkos belügyi jelentésekben³⁹ a nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása az NKO-ra telepített szigorúan titkos tiszti-állomány helyzete, szerepe kapcsán merült fel, ugyanakkor a hetvenes-nyolcvanas években egyre több nyilvános jogszabály is szólt a magánjellegű és hivatalos be- és kiutazásokról, valamint a külföldön való tartózkodás lehetőségei is bővültek. Azonban ekkor már más jellegű problémák (a hazánkban ösztöndíjjal tanulmányokat folytató nyugati fiatalok operatív helyzete, az egyre több tartós külföldi kiküldetést vállaló magyar állampolgár külföldön lévő titkainak védelme, majd később a menekültek kérdése) kerültek előtérbe, ugyanakkor az állambiztonság szempontjai továbbra is relevánsak maradtak.

- ¹ Krahulcsán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági- és pártellenőrzése (1956–1964). *Betekintő* 2010/1. <http://betekinto.hu/Default.aspx?cikkid=135> (Utolsó letöltés: 2010. június 30.)
- ² Ugyan már 1961-ben nyilvános rendeletben szabályozták az útlevelkiadást, de akkor még a korábbi gyakorlatnak megfelelően nem hozták nyilvánosságra, hogy milyen szempontok alapján bírálják el a kérelmeket, s hogy ki jogosult útlevelel és ki nem. 10/1961 (III. 31.) Korm. számú rendelet az útlevelek kiadásának rendjéről. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1961.* Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 206–207. Bővebben dr. Bencsik Péter – dr. Nagy György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989.* Budapest, Tipico Design Kft., 2005. 58–74.
- ³ A javaslat szerint az alábbi követségek részére kellett kiadni tiltó névjegyzéket: Bécs, Róma, Párizs, London, Bern, Brüsszel, Koppenhága, Stockholm, Oslo, Tel-Aviv, Belgrád, Washington, Kairó, Buenos Aires, Rio de Janeiro, Moszkva, Prága, Berlin, Varsó. Előterjesztés a BM Kollégiumához a Magyar Népköztársaságba való beutazási engedélyek kiadási rendszerének megváltoztatására. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) XIX-B-1-z-10-64/7/1964. 22. d. A BM Kollégiuma 1964. június 5-i ülése. Az általános közkegyelem alapján külföldről hazatértek helyzetével foglalkozó belügyminiszteri dokumentum azonban rosszállóan jegyezte meg, hogy a BM Útlevel Osztály vezetője a hazatérési kérelmek elbírálásakor egyes esetekben olyan személyek hazatérését is engedélyezte, akikre a szocialista Magyarország nem tartott igényt. Így a törvény hatálybalépése óta (tehát 1963 áprilisa és augusztusa között) 410 személy kérelmét elutasították ugyan, viszont több mint 50 gyengeelméjű, idegbeteg térhetett haza, akiknél már a hazatérés engedélyezése előtt is ismert volt a betegségük. MOL XIX-B-1-z-10-64/9/1964. 23. d. Az Elnöki Tanács 1963. évi 4. sz. tvr. alapján külföldről hazatértek helyzete. A 005/1963. számú belügyminiszteri parancs végrehajtása. 1964. augusztus 5.
- ⁴ MOL XIX-B-1-z-10-64/7-1964. 22. d. Előterjesztés a BM Kollégiumához a Magyar Népköztársaságba való beutazási engedélyek kiadási rendszerének megváltoztatására. A belügyminiszter utasítás-tervezete (2. számú melléklet.) A BM Kollégiuma 1964. június 5-i ülése. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3307/1964. sz. határozata a vízumkiadás rendszerének módosításáról 1964. október 31-én lépett hatályba (A dokumentumot lásd MOL XIX-B-1-z-10-64/7-1964. 22. d.)
- ⁵ MOL 288. f. 5/370. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1965. július 20-án megtartott üléséről.
- ⁶ Az 1965. december 10-én az amerikai állampolgárok részére bevezetett utazási és mozgáskorlátozást, valamint a kijelölt tiltott zónákat végül a belügyminiszter 1975. augusztus 20-án 00 órától szüntette meg. MOL XIX-B-1-az 104. d. A belügyminiszter 022. számú parancsa az amerikai állampolgárokkal szemben korábban bevezetett utazási és mozgáskorlátozás megszüntetése, illetve módosítása tárgyában. 1975. augusztus 18.
- ⁷ MOL 288. f. 5/370. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1965. július 20-án megtartott üléséről.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Bővebben Rainer M. János: A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. In „*Hatvanas Évek*” Magyarországon. *Tanulmányok.* Szerk. Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 22.
- ¹⁰ MOL 288. f. 5/393. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1966. április 26-án tartott üléséről.
- ¹¹ MOL XIX-B-1-az 66. d. A 008/1965. számú belügyminiszter-helyettesi parancs által létrehozott Koordinációs Csoport működési szabályzata és az érintett BM-szervek vonatkozó feladatai. 1966. június 15.
- ¹² MOL XIX-A-83-b-3215/1966. 422. d. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3215/1966. sz. határozata a kapitalista országok fellazító politikájának visszaszorításáról, és a kapcsolatokból adódó ellenséges tevékenység korlátozásáról. 1966. június 30.
- ¹³ ÁBTL 4. 2. I. sorozat 6. d. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 24/1966. (IX. 25.) számú rendelete a külföldiek be- és kiutazásáról, valamint az ország területén való tartózkodásáról. 1966. szeptember 25., A belügyminiszter 4/1966. (IX. 25.) BM számú rendelete a fenti kormányrendelet végrehajtásáról. 1966. szeptember 25., A belügyminiszter 01. számú utasítása a külföldiek be- és kiutazásával, valamint az ország területén tartózkodásával kapcsolatos rendészeti feladatok szabályozása tárgyában. 1967. január 15.
- ¹⁴ MOL XIX-B-1-az-10-27/4/1966. 64. d. A honvédelmi miniszter és a belügyminiszter 04. sz. együttes utasítása a külföldre utazások szabályozása tárgyában. 1966. október 6. Korábban, 1964 tavaszától, a hadkötelesek a tíz napot meghaladó külföldi (nyugati vagy szocialista) országokban való tartózkodásukat az utazás megkezdése előtt csupán egy ún. bejelentőlapal voltak kötelesek bejelenteni az illetékes hadkiegészítő parancsnoksnál, melynek a hozzájárulása természetesen szükséges volt az útlevelkérelem benyújtásához. A bejelentés alól mentesültek az Elnöki Tanács, a Kormány, az MSZMP KB tagjai és póttagjai, a Néphadsereg, illetve a BM szerveinél szolgálatot teljesítő hivatásos sorállomány, valamint a Munkásőrség hivatásos állományú tagjai. MOL XIX-B-1-az 57. d. A honvédelmi miniszterhelyettes és a belügyminiszter-helyettes 9. számú együttes utasítása a hadkötelesek külföldi utazását és ennek bejelentését szabályozó 2/1964. (II. 9.) HM számú rendelet végrehajtásához. 1964. március 24. A BM-dolgozók jugoszláviai útjait pedig már 1966 februárjában megszigorították. A kiutazásokat a miniszterhelyettesek, a főcsoportfőnökök, az országos parancsnokok, a csoportfőnökök, az önálló osztályok vezetői, a megyei (budapesti) rendőrfőkapitányok, a határőr kerületparancsnokok és a megyei tűzrendészeti osztályparancsnokok engedélyezhették. Az útlevellapokat pedig nem a BM Útlevel Osztálya, hanem a BM Titkársága állította ki. ÁBTL 4. 2. II. sorozat 14. d. A BM Titkárság körlevele a BM-beosztottak Jugoszláviába történő utazásának szabályozásáról. 1966. február 16.
- ¹⁵ MOL XIX-B-1-v-551/6/1967. 37. d. A BRFK Politikai Osztály vezetőjének 6. számú utasítása az idegenforgalommal kapcsolatos kémelhárítási feladatok hatékonyabbá tételéről. 1967. május 30..

- ¹⁶ MOL XIX-B-1-az 67. d. A belügyminiszter 023. számú parancsa a hazatérést megtagadásokkal, tiltott határátlépésekkel és úti okmányokkal való visszaéléssel összefüggő eljárásokról. 1967. augusztus 7. Az alap- és a kutató nyilvántartás a korabeli állambiztonsági nyilvántartási rendszer két formája. Alapnyilvántartásba azok a személyek kerültek, akik a fennálló társadalmi berendezkedéssel szemben ellenséges magatartást tanúsítottak, míg a kutató nyilvántartásban a kevésbé veszélyes társadalmi csoportok és egyének adatait rögzítették.
- ¹⁷ MOL XIX-B-1-az 67. d. A belügyminiszter 026. számú parancsa a vízumkiadással kapcsolatos tiltó és korlátozó rendelkezések szabályozása tárgyában. 1967. szeptember 25.
- ¹⁸ Uo. Az Actio Catholica a katolikus egyház szervezete, mely az egyház céljaiért cselekedni kész híveket fogta egybe. Magyarországon 1925-ben szerveződött meg, de 1948-ban ellehetetlenítették működését, vezetőit (Mihalovics Zsigmond, Lénárd Ödön, Nagy Miklós) perbe fogták és elítélték később az egyház feletti ellenőrzés fedőszerveként működött. A Mária Kongregáció a vallásos nevelés elmélyítésére a 16. században alakult katolikus társulás, amely szintén 1948-ig működhetett Magyarországon. Az American Joint Distribution Committee amerikai alapítású zsidó segítség-szervezet volt.
- ¹⁹ A 1020/1968. (IV. 19.) Korm. számú határozat a magyar állampolgároknak külföldi tanintézetekben folytatandó tanulmányairól. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1968.* Közzéteszi az Igazságügy Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- ²⁰ MOL XIX-B-1-az 74. d. A belügyminiszter helyettesének 019. számú utasítása a külföldön engedély nélkül tanulmányokat folytató magyar állampolgárok helyzetének rendezéséről. 1968. szeptember 20.
- ²¹ A belügyminiszter 1967 tavaszán hozta létre az OHK-t, mely a hírközlési „vonalak” felhasználásával biztosította a Főcsoportfőnökség illetékes vezetőinek tájékoztatását, utasításainak gyors továbbítását az állam biztonságát veszélyeztető sürgős, operatív intézkedést igénylő eseményekről, ellátta az országos jelentőségű operatív akciók hírösszeköttetési, koordinálási funkcióját. MOL XIX-B-1-az 67. d. A belügyminiszter 09. számú parancsa a BM III. Főcsoportfőnökség Operatív Hír- és Akcióközpontjának létrehozására, szervezetére és működésére. 1967. április 28.
- ²² MOL XIX-B-1-az 69. d. A belügyminiszter-helyettes 017. számú utasítása az idegenforgalom differenciáltabb ellenőrzését szolgáló „KKA Értesítés” megszervezésére. 1967. május 8.
- ²³ MOL XIX-B-1-az 74. d. A belügyminiszter-helyettes 015. számú utasítása az idegenforgalom differenciáltabb ellenőrzését szolgáló „KKA Értesítés”-i rendszer hatékonyságának növelésére. 1968. július 15.
- ²⁴ A K-ellenőrzés a postai küldemények operatív ellenőrzése volt, amely során az állambiztonsági szervek a bizalmas nyomozás alatt álló személy postai küldeményeit felbontották, illetve esetenként elkobozták.
- ²⁵ MOL XIX-B-1-az 74. d. A belügyminiszter-helyettes 015. számú utasítása az idegenforgalom differenciáltabb ellenőrzését szolgáló „KKA Értesítés”-i rendszer hatékonyságának növelésére. 1968. július 15.
- ²⁶ A BRFK Politikai Osztálya Idegenforgalmi Alosztálya 8 fővel kezdte meg a működését 1968. augusztus 6-án. MOL XIX-B-1-v-551/10/1968. 37. d. A BRFK Politikai Osztály vezetőjének 10. számú utasítása az Idegenforgalmi Alosztály felállításáról. 1968. augusztus 6.
- ²⁷ MOL XIX-B-1-v-924-65-47-3/1967. 1. d. A BM III/I. és III/III. Csoportfőnökség feljegyzése az emigrációs munkával kapcsolatban. 1967. október 6.
- ²⁸ MOL XIX-K-9-e 53880/1968. 1. d. Tóth Lajosnak a MÉM Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya főosztályvezetőjének körlevele a külföldi utazások adminisztratív előkészítése tárgyában. 1968. szeptember 12.
- ²⁹ MOL XIX-K-9-e 7/B/1968. 1. d. A mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter 7/B/1968. számú utasítása a külföldi ki- és beutazásokról, valamint a külföldi utakon szerzett tapasztalatok hasznosításáról. 1968. január.
- ³⁰ Uo. Lásd még MOL XIX-K-9-e 1. d. A külföldi utazások személyzeti feladatainak ellátása (Tervezet a 3215/1966/VI. 30./ Korm. sz. határozatból adódó feladatok ellátása tárgyában kiadandó miniszteri utasításhoz.)
- ³¹ MOL 288. f. 5/499. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak útlevél jogszabály kiadására és annak főbb elveire. 1969. szeptember 16. Jegyzőkönyv a PB 1969. szeptember 23-án megtartott üléséről.
- ³² MOL 288. f. 5/502. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak útlevél jogszabály kiadására és annak főbb elveire. 1969. október 27. Jegyzőkönyv a PB 1969. november 4-én megtartott üléséről.
- ³³ MOL XIX-B-1-ai Javaslat az útlevél ügyintézés szervezeti módosítására. 1969. október 9.
- ³⁴ 1970. évi 4. sz. tvr. az útvelelekről. *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye, 1970.* Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971. 53–55., valamint végrehajtásáról lásd a 4/1970. (III. 3.) Korm. számú rendeletet.
- ³⁵ MOL XIX-B-1-az 79. d. A belügyminiszter 02. számú utasítása az útvelelekről szóló jogszabályokban foglalt rendelkezésekkel kapcsolatos belügyi feladatok szabályozásáról. 1970. március 14.; MOL XIX-B-1-az 81. d. A BM Útlevelel Osztálya vezetőjének 01. számú utasítása a magyar állampolgárok útlevélappal és csoportos útlevéllel egyes szocialista országokba történő utazásának szabályai és az ezzel kapcsolatos belügyi feladatok. 1970. március 14.; MOL XIX-B-1-az 84. d. A BM Igazgatásrendészeti Csoportfőnökének 01. számú utasítása a magyar állampolgárok útlevéllel, csoportos útlevéllel egyes szocialista országokba történő utazásának szabályai és az ezzel kapcsolatos belügyi feladatok. 1971. december 27. A figyelő dossziét 1960-ban vezették be, melyet a korábbi kompromittáltság, majd a későbbi ellenséges magatartás alapján a „társadalomra veszélyes elemek” ellenőrzésére nyitottak, mely lehetővé tette a megfigyelt személy tevékenységének, magatartásának állandó ellenőrzését, kapcsolatainak felderítését. Előzetes ellenőrző dossziét 1954 és 1974 között vezettek, és azokra a személyekre nyitották, akiket az állambiztonsági szervek még nem ellenőriztek, de velük kapcsolatban ellenséges tevékenységre utaló információk érkeztek. A csoportdossziét

1950-ben vezették be, és azokat a bizalmas nyomozás alatt álló személyeket regisztrálták benne, akik ellenséges tevékenységgel voltak gyanúsíthatóak, és szervezetszerűen együttműködtek. Szintén 1950-től vezették a (fedőneves) személyi dossziékat, melyekben azok szerepeltek, akik bizalmas nyomozás alatt álltak, mert államellenes bűncselekménnyel, kémkedéssel, diverziós és terrorista cselekménnyel voltak gyanúsíthatóak. A körözési dossziékban olyan, a nyugati hírszerző szervek ügynökei és más államellenes cselekményt elkövető személyek szerepeltek, akik letartóztatási intézetből megszöktek, vagy kivonták magukat az állambiztonsági szervek bizalmas nyomozása alól. Ezt a dossziétípust is 1950-től vezették. Bővebben Petrikné Vámos Ida: *Iratok a Történeti Hivatalban. Vázlat a volt állambiztonsági szervek iratanyagának irattani feltárásához.* In *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. 29–72.

³⁶ MOL XIX-B-1-az 79. d. A belügyminiszter 02. számú utasítása az útlevelekről szóló jogszabályokban foglalt rendelkezésekkel kapcsolatos belügyi feladatok szabályozásáról. 1970. március 14.; MOL XIX-B-1-az 63. d. A belügyminiszter 008. számú utasítása a fontosabb munkakört betöltő személyek elleni operatív nyomozati cselekmények foganatosításának, büntetőeljárás megindításának szabályozása. 1966. szeptember 23. Természetesen a párt- és állami vezetők utazásának szervezését is szigorúan titkosan kezelték, különösen a légi biztosítás volt állambiztonsági feladat. Egy 1971-ből származó utasítás szerint „kormányzati” és „különösen fontos kormányzati légi utazást” különböztettek meg. Az előbbi a Minisztertanács tagjainak, az utóbbi a PB tagjainak, a KB titkárainak, az Elnöki Tanács elnökének, a Minisztertanács elnökének, elnökhelyetteseinek, illetve más államok vezető személyiségeinek repülőútját jelentette, amely lehetett nyilvános, illetve bizalmas jellegű. A repülőgép hajózó állományát a Belügyminisztériummal egyetértésben a MALÉV jelölte ki. A Belügyminisztérium gondoskodott a kormányváróterem őrzéséről, a repteret megközelítő útvonal biztonságáról, végül ellenőrizte a felszolgálásra kerülő italokat, ételeket, illetve a kormányrepülőgépek őrzését is végezte. MOL XIX-B-1-az 83. d. A közlekedés- és postaügyi miniszter és a belügyminiszter 0022/12/1971. KPM-BM számú együttes utasítása a kormányzati légi utazások megszervezéséről és végrehajtásáról. 1971. augusztus 14.

³⁷ 1965-ben a BM Útlevel Osztálya vezetőjének, Tatai Józsefnek azért szüntették meg az állományviszonyát, mert sorra adott ki „megbízhatatlan személyeknek” – hozzájárulva ezzel csempésztevékenységük legalizálásához – nyugatra szóló kiutazási engedélyeket. Az Onódy-ügyről bővebben Tischler János: *Az Onódy-ügy, 1964.* In *„Hatvanas Évek” Magyarországon. Tanulmányok.* Szerk. Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 239–271.

³⁸ Lásd Gosztonyi János hozzászólását. MOL 288. f. 5/370. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1965. július 20-án megtartott üléséről.

³⁹ Egy a III. Főcsoportfőnökségnél rendszeresített szt-állomány munkájának értékeléséről készült jelentés szerint mind a hírszerzés, mind a kémelhárítás az illetékes állami vezetőkkel kétoldalú megállapodások alapján szabályozta az együttműködést a nemzetközi érintkezés „legérzékenyebb” területein. A szigorúan titkos állományú tisztek elsősorban nyugati állampolgárok közötti tippkutatást, célszemélyek tanulmányozását, feldolgozását, illetve beszerzéseket végeztek, a gazdasági kémelhárításban a nyugati módszerek és tendenciák „leleplezését” segítették elő – írta a jelentés. Amennyiben a fedőfunkció ezt lehetővé tette az szt-tiszt számára, az adott munkahelyen a nemzetközi érintkezések és a külföldi munkavállalások szabályzatának kidolgozását is – az állambiztonság szempontjai szerint – befolyásolnia kellett. Továbbra is feladatuk volt a nyugati országokba kiutazók „védelmi” jellegű felkészítése és beszámoltatása is. ÁBTL 1. 11. 1. 151. d. Jelentés az szt-állományról szóló 002/1969. BM parancs végrehajtásáról, tapasztalatairól a III. Főcsoportfőnökség szerveinél. d. n. (A jelentést a BM Miniszterhelyettesi Értekezlete 1973. október 18-i ülésén vitatta meg.)